

19. YÜZYILIN İLK YARISINDA KAPİTALİST TİCARİ İLİŞKİLERDEKİ DÖNÜŞÜMÜN TARSUS'TAKİ YANSIMALARI (1839-1856)

Songül Ulutaş*

Özet

Sanayi Devrimi sonrasında gelişen kapitalist ticari ilişkilerin dünya ülkelerine hızla yayılmaya başlaması sonucu, Osmanlı Devleti de 1830'lerden itibaren söz konusu bu etki alanına dahil olmuştur. Bu süreçte en önemli etki, Osmanlı iktisadi anlayışındaki kırılma olmuştur. Osmanlı ekonomik yapısı, özellikle 1838 sonrası kabul edilen serbest ticaret anlayışı ile ciddi bir başkalaşıma uğramıştır. Böylece, Osmanlı ekonomisi kapılarını kapitalist dünya ekonomisine açmış geleneksel yapıda kırılmalar baş göstermiştir. Bu çalışma ile Osmanlı ekonomisindeki dönüşümün aynı süreçte bir Osmanlı Anadolu kenti Tarsus'taki görüntüsü ortaya konulmuştur.

Anahtar Sözcükler: *Ticaret, Kapitalist Dünya Ekonomisi, Osmanlı İktisadi Düşüncesi, Tarsus.*

Abstract

The Reflection of the Transformation of the Capitalist Trade Relations in Tarsus During the 1st Half of the 19th Century (1839-1856)

As a result of the global and rapid dissemination of the capitalist trade relations evolving after the Industrial Revolution, the Ottoman Empire had also been subject to the respective relations since the 1830s. One of the drastic effects of the dissemination process was the changing attitude in the conception of economic relations in the Ottoman Empire. The economic structure of the Empire was gravely metamorphosed with the acceptance of the free trade relations particularly after 1838. Consequently the Ottoman Empire opened the doors to capitalist world economy and some ruptures were experienced in the traditional structure. In this study, the reflection of the transformations experienced in the Ottoman economic system on an Ottoman Anatolian city, Tarsus, is revealed.

Keywords: *Trade, Capitalist World Economy, the Ottoman Economic System, Tarsus.*

Giriş

Sanayi Devrimi sonrasında dünya ticareti genişlerken, dünya ekonomisinin hiyerarşik yapısı da güçlenmekteydi. Merkez-çevre yapılanması

---

* Dr., Mersin Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Mersin, songululutas@hotmail.com

da bu çerçevede ayrılmıştı. Böylece, kapitalizm iktisadi, siyasal ve toplumsal dönüşümleri de beraberinde getirerek tüm dünyaya yayılmıştı. Dünya ülkeleri, bu yüzyılda artık birbirini tanımaya başlamış, yönetim ilişkileri ve kurumlar karmaşıklaşırken küreselleşme sürecine girilmişti.

Osmanlı'nın geleneksel iktisadi politikası, tarıma dayalı olmakla birlikte, üç temele dayanıyordu. Bunlar; iaşecilik (provizyonizm), gelenekçilik (tradisyonalizm) ve gelircilik (fiskalizm) idi¹. Osmanlı Devleti'nin iktisadi politikalarının temelinde, geçimi sağlamak, gelirleri mümkün olduğu kadar üst düzeyde tutmak ve geleneksel düzenin korunması yatmaktaydı. Bu çerçevede, Osmanlı iktisadi zihniyetinde üretimin temel amacı, kâr elde etmek değil, ihtiyacın karşılanmasını sağlamaktı. Devlet, malın kalitesini ve fiyatını bir standarda bağladığı için rekabete yer verilmemişti². Bununla birlikte, ihracata da kısıtlı ölçüde izin verilmekteydi. Üretilen mal, önce merkezin ihtiyacını karşılamakta, artarsa daha küçük idari birimlere gönderilmekteydi; ancak tüm ihtiyaçlar karşılandıktan sonra artık mal kalırsa, ihraç edilebilirdi. Devletin ihracata karşı temkinli yaklaşması, ihraç gümrüğü vergilerinin ithalata oranla caydırıcı derecede yüksek olmasından da anlaşılmaktadır. İthal mallarından %3 amediyye ve %2 munzam (ekli) olmak üzere toplam %5; ihraç malları için ise, %9 amediyye ve %3 reftiyye olmak üzere toplam %12 gümrük vergisi alınmaktaydı³. Devletin bu derece kapalı bir ekonomik politika izlemesindeki sebep, kıtlıktan olabildiğince uzak kalmaya çalışmaktan kaynaklanmaktaydı. Çünkü ülkesinin iaşesini sağlamak Osmanlı Devleti'nde padişahın temel göreviydi. Kapalı ve geçimlik bir ekonomiye sahip olan Osmanlı, bu amaca yönelik olarak üretilen malı önce ihtiyacı karşılamak, yani iaşeyi sağlamak için kullanmaktaydı.

1838 Serbest Ticaret Antlaşması'nın imzalanması ve Tanzimat Dönemi ile başlayan kapitalizme eklemlenme sürecinde, Osmanlı'nın bu kapalı ekonomik yapısının kırılmasıyla, geleneksel iktisadi politikası etkisini kaybetti. Osmanlı'nın dünya kapitalizmine kapılarını açması ve bu yapıya eklemlenmesinde 1838 Balta Limanı Antlaşması'nın ve diğer Avrupalı devletlerle yapılan ticaret sözleşmelerinin büyük etkisi vardı. Bu antlaşmalar, Sanayi Devrimi sonrasında Avrupa'da ve dünyada ortaya çıkan yeni siyasal, askeri ve iktisadi dengeleri yansıtmaktaydı. Osmanlı Devleti'nin imzaladığı bu antlaşmalar, devletin dış ticaretinde artış sağlamıştı. Ancak, böylelikle kapitalizme ve yabancı sermayeye de kapılarını açmıştır. Dolayısıyla, ekonomik alanda giderek dışa bağımlı bir hale gelmiş ve geleneksel yapısından ödünler

---

¹ Genç 2003, s.45–52.

² Aydın 2000, s.74–81.

³ Kütükoğlu 1974, s.62, 72.

vermek zorunda kalmıştır. Bundan sonra, Osmanlı Devleti, kendi dengeleriyle hareket edemeyerek, çevreselleşme sürecine girmiştir.

Osmanlı iktisadi yapısındaki kırılma, düşünsel yapıdaki kırılmayla birlikte gelişmiştir. Bu dönemde, harbe dayanan ve vergi toplama üzerine kurulu bir iktisadi düzenden vazgeçilip, verimin arttırılmasına yönelik yeni bir iktisadi anlayışa geçilmesi gerekliliği fark edilmiştir. Reisülküttab Ebubekir Ratip Efendi zamanında, “verim” kavramının önemi anlaşılmaya başlanmış, arkasından Sadık Rifat Paşa da layihalarında, ekonomik kalkınmanın verimi arttırma esasına dayalı olması tavsiyelerine yer vermişti. Şerif Mardin’e göre iktisadi zihniyette geri kalış, bu tarz bir fikir atlayışının yaşanmamasından kaynaklanmaktaydı⁴.

19. yüzyılın ilk yarısında, Osmanlı ve Avrupa ilişkilerini en çok meşgul eden olayların başında, Mehmet Ali Paşa isyanı gelmekteydi. Söz konusu isyan, Avrupalı devletlerin, Doğu Akdeniz ve Osmanlı İmparatorluğu’nda çıkar çatışmalarını ortaya çıkarması açısından da yüzyılın ilk yarısına damgasını vurmuştur. Avrupa diplomasisi, bu tür bir çatışmayla uğraşırken, toplumsal anlamda da büyük gelişmeler yaşanmıştır. Liberalizm ve milliyetçilik akımı, 1830’lardan sonra hızla gelişme alanı bulmuştu. Liberalizmin ifadesi olan - anayasa, seçim hakkı ve özgürlüğü gibi- fikirler yaygınlaşmıştır. Avrupa toplumlarındaki ekonomik gelişmeler de 19. yüzyılın ilk yarısında hız kazanmıştı. Sanayinin gelişmesine paralel üretim artışı, ulaşımın hız kazanması ve demiryolu gibi yeni ulaşım araçlarının geliştirilmesi, bu yüzyılda Avrupa’nın en önemli gelişmelerindendi⁵. Ulaşım alanındaki bu gelişmeler, toplumlar arasındaki mesafenin azalmasına ve fikir akımlarının yayılmasına zemin hazırlamıştır.

Yeniçerilerin ortadan kaldırılması, aynı zamanda loncaların egemenliğine de darbe vurmuştu. Liberalleşme yolunda 1826’da atılan bu ilk adımı, 1838 Serbest Ticaret Antlaşması, 1839 ve 1856 reformları, ekonomide liberalizmin yerleşmesine zemin hazırlayacak şekilde izlemiştir. Bundan sonra devlet, serbest ticareti daha rahat geliştirebildi. 1838 Ticaret Antlaşması ve 1839 Tanzimat Fermanı da bu bağlamda değerlendirilmelidir. Kuşkusuz bu gelişmeler, Osmanlı klasik iktisadi anlayışı ve ekonomisi açısından dönüm noktası olabilecek iki önemli gelişmedir⁶. Özellikle, 1838’de İngiltere ile imzalanan Balta Limanı Antlaşması, hem Osmanlı’nın dünya ekonomisine kapılarını açması hem de Osmanlı klasik iktisadi düşüncesinde kırılmaya neden

⁴ Mardin 1985, s.618, 620, 622.

⁵ Armaoğlu 1975, s.72-73.

⁶ Quataert 2004, s.889.

olması bakımından oldukça önemlidir. Bu anlaşma ile Osmanlı Devleti, dünya ekonomisine eklenme sürecine girmiştir. Aslında, Osmanlı Devleti'nin Avrupa ile siyasal sistemde geniş ölçüde bütünleşmesi, 18. yüzyılda başlamıştır⁷. Osmanlı Devleti'nin geçirdiği büyük dönüşümler çerçevesinde çevreselleşme sürecinin başlaması, 19. yüzyılı oldukça kritik bir dönem haline getirmişti.

Tarsus Ticaretinde Etkin Gruplar

Dünya ekonomik sistemiyle eklenme sürecinde oluşan ekonomik ilişkiler beraberinde yeni meslek kolları ve insan gruplarının da doğmasına ortam hazırlamıştır. Bu yeni gruplar, genellikle liman kentlerinde yoğunlaşmakta ve eski düzenle birlikte bir ikilem yaratmaktaydılar. Tarımsal alanla, sanayi merkezi arasındaki mal taşımacılığını gerçekleştiren yabancılar, sömürgeciler, tüccarlar ve aracılara bunların adamları, ticari ağın her iki tarafındaki üreticilerle tüketicileri bağlayan temel ara durak olan liman kentlerinde yaşıyorlardı. Yeni gruplar, varlıklarını gerçekleştirdikleri aracılık işlevlerine borçluydular. Liman kenti, bu anlamda merkez-çevre ilişkisinin bir ifadesi olarak tanımlanabilmekteydi⁸. Sarraflık, poliçecilik bu anlamda gayrimüslim Osmanlı tüccarlarının ve yabancı devlet tüccarlarının en önemli ticari faaliyetleri arasında yer almaktaydı.

1838'de İngilizlerle yapılan Ticaret Antlaşması'yla başlayan Avrupalı devletlerle ticaret antlaşmaları sürecinde, yabancı tüccarlar Osmanlı Devleti'nde ticaret alanında büyük haklara sahip olmuşlardı. Serbest ticaret antlaşmaları çerçevesinde kazanılan hakları da sonuna kadar kullanmışlardı. Doğudan Acem tüccarları, batıdan İngiliz, Rusya, Sicilya, Felemenk, Amerikan, Yunan Devleti tüccarları bu dönemde Osmanlı Devleti ile ticari ilişkilerde bulunan tüccarlar arasında yer almaktaydı. İngilizlerle yapılan ticaret antlaşması bütün bu devletlerle de imzalanmış, aynı şartlar hepsi için de geçerli olmuştu. 19. yüzyılın ilk çeyreğinden 1870'lere kadar olan süreç, serbest rekabetçi kapitalizm olarak nitelendirilmektedir. Serbest ticaret antlaşmalarının getirdiği bir dizi olanak, 1840 yılından itibaren yabancı tüccarı, sadece dış ticarete değil, iç ticaret ve üretimde de ön plana çıkarmıştır. Özellikle, iç ticarete tekellerin kaldırılması, loncalar halinde örgütlenmiş Osmanlı esnafını geri plana iterken lonca teşkilatında da çatlaklara sebep olmuştur. 1870'li yıllardan sonra ise teknelci eğilimli kapitalizm yani emperyalizm dönemi devreye girmiştir⁹.

---

⁷ Keyder 1985, s.642.

⁸ Keyder ve Özveren ve Quataert 1994, s.122.

⁹ Kurmuş 1982, s.1.

Osmanlı Devleti'nde ticaret yapan beş grup tüccar vardır: Müslüman, Reaya, Hayriyye, Avrupa ve Müstemmen tüccar. Müslüman ve Reaya tüccarlar, yerli esnaf tarafından üretilen malın az bir farkla ticaretini yapan gruptur ve bu tüccarlar, tüccardan çok esnafın bir kolu gibi görülmekteydi. Hayriye, Avrupa ve Müstemmen tüccarları ise dış ticaretle uğraşan tüccar sınıflarıdır¹⁰. III. Selim zamanında gayrimüslim Osmanlı tebaasının, "Avrupa tüccarı" sıfatıyla dış ticaret yapması sağlanmıştı. Bu durum bir haksız rekabete sebebiyet verdiğinden en büyük tepkiyi Müslüman tüccarlardan almıştı. Öyle ki sayıca az olduklarından, birçoğu ya gayrimüslim ya da Avrupalı tüccarların himayesine girerek ticaret yapmak zorunda kalmışlardı. Müslüman tüccarın yaşadığı bu soruna çözüm olarak da bu tüccarlar II. Mahmut tarafından "Hayriye Tüccarı" adıyla Avrupa tüccarı statüsüne kavuşturulup, aynı hak ve imtiyazlara sahip olmuşlardı¹¹. Ancak Müslüman tüccarlar, yine de Avrupalı ve Osmanlı gayrimüslim tüccarı ile ticari alanda pek rekabet edememişlerdi. Çünkü yabancı tüccarın Osmanlı ticaretindeki etkinliği 1838 sonrası kabul edilen serbest ticaret antlaşmaları ile rekabet edilemez boyuta gelmişti.

18. yüzyıldan itibaren gayrimüslim Osmanlı tebaasından Avrupa Devletlerinin himayesine girerek müstemmen tüccar gibi iç ve dış ticarete imtiyazlı bir şekilde ticaret yapan kimselere "beratlı tüccar" adı verilmişti¹². Bu kurumun ortaya çıkmasında berat ve tercümanlığın büyük rolü vardı. 18. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli yerlerinde konsolosluk sayılarını artırmak zorunda kalmışlardı¹³. Özellikle 1838 sonrası imzalanan serbest ticaret antlaşmaları çerçevesinde ticaret yapılan devletlerin konsolos atamaları yoğunluk kazanmıştı.

İngiltere konsoloslarının bu süreçte Halep, İskenderiye, Trablusşam, Tunus, Trablusgarp, Sakız, İzmir ve Mısır iskeleleri gibi yerlerle birlikte Tarsus'a da atandıkları görülmektedir. Konsoloslarla birlikte İngiliz tüccarları ile yerel halk arasında iletişimi sağlayan tercüman ve hizmetkârlarının da konsolosların yanlarında görevlendirildikleri bilinmektedir. Bu amaçla Mister Con Claperton (Claberton) adlı İngiliz tacirinin konsolos vekili olarak Tarsus İskelesi'ne tayin edildiği kayıtlardan anlaşılmaktadır. Bu kişi, İngiliz tüccar ve

¹⁰ Kütükoğlu 1974, s.71-72.

¹¹ Bağış 2000, s.96.

¹² Bağış 2000, s.17.

¹³ TŞS., no: 289, s. 148, b. 150, Hicri 11 Muharrem 1261 (Miladi 20 Ocak 1845), s. 137, b. 453, Hicri 1260 (Miladi 1844), no: 290, s. 31, b. 61, Hicri 28 Ramazan 1266 (Miladi 7 Ağustos 1850).

adamlarının işlerine kolaylık sağlama, onları her türlü saldırıya karşı koruma ve yardım etmekle de yükümlü kılınmıştı¹⁴.

Diğer devletler tarafından da konsolos ve vekil atamalarının devam ettiği görülmektedir. Rusya ile yapılan ticaret antlaşması gereği 1844'te Rusya Devleti tebaası ve tüccarından Tarsus İskeleyi'ne gelen gidenlerin işlerini görmek için Barkor adlı yabancı bir tüccar Konsolos Vekili olarak tayin edilmişti. Şer'iyeye Sicilleri'ndeki kayıtlara göre, Osmanlı Devleti memurları ve halk, konsolos vekilleri ve tebaasına her türlü yardımı ve kolaylığı göstermeleri konusunda uyarılmaktaydılar.

*“...Rusya Devleti tebaası ve tüccarından Tarsus iskelesine amed şüd idenlerin umur ve mesalih-i vaki'alarına rüyet' zımında tüccardan Barkor nam müstemen Tarsus'ta ikâmet etmek üzere konsolos vekili tayin kılınmış olduğundan lâzıme-i himâyetin hakkında ifa ve tüccar ve teb'a-yı merkûme...mu'avenet-i mukteziyenin icrâsı hususu devlet-i müşarü'n-ileyha sefâreti tarafından ba-takrir inha ve ifade olunmuş...”*¹⁵.

Sicilya Devleti¹⁶ ile yapılan ticaret antlaşması sonucunda Tarsus ve Tarsus'a bağlı iskelelere gelip giden Sicilyateyn gemileri ve tüccarlarının işlerini görmek üzere Tarsus'ta Sicilya Konsolosuna vekil olarak Tranko Dösi adlı tüccar atanmıştı¹⁷. 9 Ağustos 1852'de Adana ve Maraş Müşiri Mehmet Ziya'nın, Rusya Konsolosu Hoca Vodoca himayesinde Yunan Devleti Konsolos Vekili'nin geçici olarak atandığına dair emirnamesi Tarsus Siciline kaydedilmişti¹⁸. 10 Ağustos'ta da Rusya Konsolosu tarafından, Yunan Devleti tebaa ve tüccarından himaye altında olanlarının defterlerini göndermeleri bildirilmişti¹⁹. Tarsus'a gelen Yunan devleti tebaa ve tüccarının ticaretlerini kabul etmek konusunda, devlet tebaasından Varo adlı Yunanlı konsolos vekili tayin edilmişti. Görevinin en iyi şekilde yerine getirmesine müdahale

¹⁴ TSS., no: 290, s. 97, Hicri 15 Rebiü'l-evvel 1257 (Miladi 7 Mayıs 1841).

¹⁵ TSS., no: 289, s. 148, b. 150, Hicri 11 Muharrem 1261 (Miladi 20 Ocak 1845).

¹⁶ Sicilya ile ilişkiler 1718'de yapılan Passaroviç Antlaşmasıyla %3 gümrük vergisine karşılık Sicilyateyn Krallığı'nın ürünlerine Osmanlı deniz ve limanlarında diğer devletler gibi serbest ticaret hakkı verilerek kurulmuştu. İlk ticari antlaşma ise 7 Nisan 1740 tarihinde yapıldı. Osmanlı devleti Fransa, İngiltere ve Rusya ile yaptığı ticaret antlaşmalarını 20 sene geçerli olmak üzere Sicilya devleti ile de yaptı. İthal ve ihraç edilecek tüm mallarda bir defaya mahsus %3 gümrük vergisi ödenecek İstanbul'da bir sefir atanacak ve bu sefir Osmanlı devletinin liman kentlerine birer konsolos atamak ve ilişkileri düzenlemekle görevli olacaktı. Sırrı 1930, s.67-69.

¹⁷ TSS., no: 289, s. 137, b. 453, Hicri 1260 (Miladi 1844).

¹⁸ TSS., no: 291, s. 128, b. 179, Hicri 22 Şevval 1268 (Miladi 9 Ağustos 1852).

¹⁹ TSS., no: 291, s. 128, b. 179, Hicri 23 Şevval 1268 (Miladi 10 Ağustos 1852).

edilmemesi ve Yunan Devleti'yle henüz ticari bir antlaşma düzenlenmediğinden antlaşma yapılanaya kadar işlerinde kolaylık sağlanması Tarsus'a gönderilen emirler arasındaydı. Ayrıca Yunan Konsolosu'ndan, Tarsus'a gelip giden Yunan tüccar ve tebaalarının yaptıkları işleri bildirmesi ve diğer yabancı devlet Konsolosu Vekilleri gibi saldırıya sebebiyet verebilecek olaylardan kaçınması istenmekteydi²⁰.

Mahalli idareciler ve tüccarlar arasında iletişimi sağlamak amacıyla gayrimüslim Osmanlı reayası, tercüman olarak istihdam edilmeye başlanmıştı. Bu bağlamda tercüman sayısı da giderek artmıştı. Elçiler, reayadan birini tercüman olarak atamak için Bâb-ı Âli'ye başvurarak padişah'tan berat talep ederlerdi. Divân-ı Hümâyûn Beylikçi Kaleminden alınan her berat için de belli bir miktar ücret ödenirdi²¹. Bu durum Osmanlı Devleti için yeni bir gelir kalemi olmuştu.

Beratlı tüccar olma yarışında bu devletlerin tüccarları, ön saflarda yer alarak, Osmanlı dış ticaretinde olduğu gibi iç ticareti de ele geçirmişlerdi. Tarsus Şer'îye Sicillerine de yansıyan bu görüntü çerçevesinde yabancı tüccarlara berat vermeye ilişkin bol miktarda örneklere rastlanmaktadır²². 1850'lere gelindiğinde, beratlı tüccar sayısındaki artış fark edilir hale gelmiştir. Gayrimüslim Osmanlı tüccarları, deniz ve kara yoluyla yapılan Avrupa, Acem ve Hindistan ticaretiyle uğraşan tüccar taifesine katılmak ve ticari faaliyetlerinin bir düzen ve güven içinde sürdürülmesi için tercüman ve hizmetkârlarının da kendi sahip oldukları haklardan yararlanmalarını talep etmişlerdi. Beratlı ya da fermanlı tüccarların tercüman ve hizmetkârları da fermanlı oluyor ve böylece cizye vergisinden muaf tutuluyorlardı. Bunlardan biri de Adana'da ticaretle uğraşan Bizdanoğlu veled-i Areil adlı tacirdir. Adı geçen tacir iki hizmetkârından biri olarak gayrimüslim Osmanlı tüccarından Tarsus'ta oturan Bali oğlu Kirkor'u seçmişti²³.

Diğer bir örnek, Avrupa ticaretiyle uğraştığı bilinen ve Tarsus'ta yaşayan Suva veled-i İrsilan'dır. Adı geçen bu tüccar, taifesinin saygın tüccarlarından olduğunu beyan ederek, padişahın belirlediği nizam üzere 1855'te Ticaret Nezareti'ne, vekilleri aracılığıyla mühürlü bir dilekçe sunarak berat başvurusunda bulunmuştu. Adı geçen tacir, hazineye vermekle yükümlü olduğu miri vergisini eksiksiz ve düzenli ödediği için berat verilmiş ve beratlı tüccar sınıfına dâhil olmuştu. Berat verilen tüccar ve adamlarına sahip oldukları izin ve

²⁰ TSS., no: 291, s. 128, b. 179, Hicri 17 Şevval 1268 (Miladi 4 Ağustos 1852).

²¹ Bağış 2000, s.25.

²² TSS., no: 295, s. 98, b. 152; s. 103, Hicri 1271 (Miladi 1855).

²³ TSS., no: 290, ss. 31-33, b. 61, Hicri 28 Ramazan 1266 (Miladi 7 Ağustos 1850).

imtiyaz dâhilinde başka beratlar verilmeyeceği ve bunun gereğine göre hareket etmeleri bildirilmişti²⁴. Verilen beratla ilgili ferman, Tarsus Şer'iyeye Sicili'ne de kaydolunmuştur. O günden sonra defterli tüccardan olup nizam gereğince kendisi ve adamları ticaret yapmak üzere bir yerden bir yere gitmek istediğinde kendilerine mühürlü dilekçeleriyle yol belgeleri verilecek ve hiçbir işlerine karışılmayıp mallarına ve kendilerine zarar verilmeyecekti. Bunlar Ticaret Nezareti tarafından görevlendirildiği için ceza gerektiren bir durumda da Nezaret'çe cezalandırılacaklardı²⁵.

Sarraflık, poliçecilik ve tefecilik gayrimüslimlerin yaygınlıkla yer aldıkları ticari alanların başında gelmektedir. Poliçeci²⁶ şeklinde ifade edilen meslek, özellikle gayrimüslimler tarafından rağbet gören bir iş koluydu. Tanzimat'a kadar para ve kredi işleriyle uğranlar da sarraflar ve poliçecilerdi. Tanzimat'tan sonraki dönemde bu faaliyetleri, daha da artmış bir şekilde devam etmişti. Genellikle Rum, Ermeni, Yahudi gayrimüslim Osmanlı tüccarı ile yabancı uyruklu tüccar, bu meslek grubunda faaliyet göstermekteydiler²⁷. Köylüler de üretimlerini sürdürmek ve çok düşük bir düzeyde yeniden üretmek için tefecinin yardımına başvurmak zorunda kalıyorlardı²⁸. Bunlar arasında, devlet tarafından banka idaresi verilen tüccarlar da vardı.

“...Baltacı ve Vipon bazirgânlara muhavvel olan banka idaresinin yükde suret-i ahire kuvvetlisi cihetiyle bazirgân-ı merkûman tarafından maliye hazine-i celilesine teslim olunmak üzere poliçe keşidesine hacet kalmamış olduğundan ba'dema anların adamlarına taşra emvalinden akçe itasıyla poliçe keşidesinden sarf-ı nazar olunarak bi'd-defaat iş'ar olunduğu üzere...”²⁹.

Yukarıdaki belge örneğinde, adı geçen bu bezirgânlar tarafından Maliye Hazine-i Celilesine verilmesi gereken poliçe yazısına gerek kalmadığından, bundan sonra adamlarına taşra mallarından para ödenmesi istenmiştir. Poliçe yazısına dikkat edilmesi, yasak para ve cisimlerin verilmesi halinde, doğrudan Maliye Hazinesi'ne göndermeleri emredilmişti.

²⁴TŞS., no: 295, s. 98, b. 152, Hicri 1271 (Miladi 1855).

²⁵TŞS., no: 295, s. 98, b. 152, Hicri 1271 (Miladi 1855).

²⁶Poliçe; hamiline para ödenmesi gereken değerli kâğıt demektir. Aslı, Yunanca olmakla birlikte dilimize İtalyancadan geçmiştir. Fransızca lettre de change'dir. Belli bir sürenin sonunda belli bir parayı kendi adına ya da bir başkasının emrine ödenmesi için alacaklının borçluya yazdığı bildiriye dile getirir. Sigorta senedi anlamında kullanılır. Poliçe aynı zamanda bir ticari senettir ve en az iki mal değişimini gerçekleştirir. Hançerlioğlu 1977, s.209.

²⁷Toprak 1985, s.760.

²⁸Noviçev 1979, s.140.

²⁹TŞS., no: 291, s. 246, b. 246, Hicri 1269 (Miladi 1853).

Özellikle ticaretin yaygın olduğu bölgelerde poliçecilik mesleği de yaygın bir uğraş alanı olarak ortaya çıkmaktaydı. Bu açıdan, 19. yüzyılın ilk yarısında bir ticaret merkezi olan Tarsus için poliçe mukataası da önemli bir gelir kalemini oluşturmaktaydı. 1842 yılı Nisan ayının başlangıcından Haziran sonuna kadar, Tarsus Sancağı'nın toplam poliçe bedeli 214.750 kuruştur³⁰. Poliçe mukataası Reşit Efendi'nin üzerinde olmasına karşın, poliçeler genellikle gayrimüslim tüccarlar elinde bulunmaktaydı. Kominaki adlı tüccar, 100.000 ve Tüccar Ankorki ise, 50.000 kuruş poliçe toplarken; Müslüman tüccarlardan Recaizade Mehmet Efendi 10.000, Ketenizade Osman Efendi ise 8000 kuruş poliçe teslim etmişlerdir. Bu tacirler, işleri gereği hanlarda veya pazarlarda ikamet etmekteydiler. Görüldüğü gibi gayrimüslim tüccarlar, bu alanda da Müslüman tüccarların bir adım önünde yer almaktaydılar. Tarsus'ta ikamet eden poliçecilerin önde gelenleri şunlardır: Niğdeli Hacı Yordan, Küncü oğlu Anastaş, Poliçeci Kuruoğlu Arderyos, Kayserili Bekleroğlu Karabet ve Agop, Kervanbaşıoğlu Artin, Poliçeci Seyranoğlu İstiya'dır³¹.

Gelişen ticaret Osmanlı'nın Müslim ya da gayrimüslim yerli nüfusuyla birlikte yabancı unsurları da buralara çekmişti. Özellikle 1830'lardan itibaren Avrupalı tüccarların buralara gelerek yerleştiği hatta ticarethane ve benzeri işyerleri açıp işlettiği görülmektedir³². Yabancı tüccarların açtıkları işyerleri ile birlikte yabancı devletlerin konsolosluk sayıları da 1838 sonrası hızla artmıştı. Yüzyılın sonlarına doğru Tarsus'un denizle olan bağlantı noktası olan Mersin Limanı'nda 14 devletin konsoloshanesi mevcuttu. Bunun yanı sıra, Osmanlı tebaası gayrimüslimler de kendilerine yabancı süsü vermek ve yabancı tüccarların kazandıkları ticari haklardan faydalanabilmek için yabancı devletlerin himayesine girmektedirler. Örneğin, Mersin'de Rum taifesinden tüccarlar, kendilerine Yunanlılık süsü vermişler ve bu durumlarını bir şekilde Adana Vilayeti yetkililerine de tasdik ettirmişlerdi. Ayrıca, yabancıların buralarda nüfuzlarını arttırma yollarından biri de faizle para işletmeciliği yapmaktı. Faizle borç para verip halkı kendine borçlandıran yabancı ve gayrimüslim tüccar, yavaş yavaş onların ellerindeki malları, arsaları ucuza alarak buralara yerleşmekteydi. Mersin'de bu duruma ilk örnek Bostiyorlar olmuştu. Bu nedenle Mersin'in onda sekizinin bu şekilde dışarıdan gelen unsurlarla oluşturulduğu bilinmektedir³³.

³⁰BOA., MAD., no: 11808, s. 321, Hicri 15 Safer 1258 (Miladi 28 Mart 1842).

³¹BOA., A.MKT.UM., 54/56; Sadaret Mektûbi Kalemi Devair (A.MKT. DV.), 90/17; Hariciye Nezareti Mektûbi Kalemi (HR.MKT.), 42/99; HR.MKT., 56/78.

³²Yorulmaz 2004, s.318.

³³BOA., Y.PRK.DH, 3/39, Hicri 29 Zi'l-kad'de 1306 (Miladi 28 Temmuz 1889).

Tarsus'ta Ticaretin Gerçekleştiği Mekânsal Alanlar

Osmanlı Devleti'nde ticaretin faal bir şekilde yapıldığı yerler han, çarşı, pazar, bedesten, han ve kervansaray gibi mekânlardı. Türk-İslam şehir yapısının vazgeçilmez mekânlarından olan han, çarşı, pazar, bedesten, han ve kervansaray gibi yapıların çokluğu Tarsus'un tam bir Türk-İslam şehri özelliği taşıdığını göstermekteydi³⁴.

1842 yılı Maliye Varidat Defterleri'nden yola çıkarak, kayıtlı olan bazı ticari mekânlar konusunda bilgi edinilebilmektedir. Bunlar: Keçeci (Gebeci) Hanı, Astarcılar Hanı, Sitilli Hanı, Çukur Hanı, Mısırlı Hanı, Küçük Zağkarane Hanı ve Benceşbene Bazarı'dır³⁵. Bunların yanında, Şer'iyeye Sicilleri'ndeki kayıtlarda sıkça rastlanan Hatip Pazarı, Yoğurt Pazarı, Yeni Han (Han-ı cedit), Valide Hanı, Müftü Hanı, Kel Ağa Hanı, Gün Han ve Hindi Hanı da Tarsus'un önemli ticari mekânları arasında yer almaktaydı³⁶. Hanlarda yer alan mağaza, dükkân gibi yerler de ticari mekânların önemli birer parçasıydılar. Şemsettin Sami, 19. yüzyılda Tarsus'ta 10 tane han olduğunu belirtmektedir. Ancak, görüldüğü üzere han sayısı 10'u aşmaktadır³⁷.

Bununla birlikte 1850'lerde ticari faaliyetlerin artmasıyla birlikte iskeleler ve çevresi gibi ticaretin yoğun olarak yapıldığı alanlarda hafta pazarları ve panayır gibi ticari mekânların kurulmasına ihtiyaç duyulmaya başlanmıştı. Bu duruma bir örnek de Mersin İskelesi'nde 1858'de yaşanmıştı. Mersin İskelesi'nde 1850'lerden sonra ticari faaliyetlerin hızla artması, iskelenin konumu gereği yabancı tüccarların uğrak yeri haline gelmesi sonucu burada her hafta, Cuma günü Bezm-i Âlem Valide Sultan Vakfı'nda bir hafta pazarı kurulmasına karar verilmişti³⁸. Hafta pazarlarının kurulması, köylüler için de ayrı bir önem taşıyordu. 19. yüzyılın başlarında, ulaşım yetersizliği sonucu, köylüler ürettikleri mallarını ancak bu pazarlarda satıp vergilerini toparlamaya çalışmakta ve aynı zamanda ihtiyaçlarını gidermekteydiler.

Tarsus'taki hanlarda dükkânları olup buranın önde gelen kişilerden biri de Yakup Ağa idi. Yakup Ağa'nın Kızıl Murat'ta menzil, Kel Ağa Hanında 11 adet dükkânı, 15 adet mağazası ile bir ekmekçi ve bir de çıracı dükkânı vardı ve buraları kiraya vererek işletmekteydi³⁹. Tarım Bölümü'nde de görüldüğü gibi, Yakup Ağa, büyük çaplı üretim yapan bir çiftliğin de sahibiydi. Buradan, Yakup Ağa'nın hem tarım hem de ticaret alanında faaliyet gösteren Tarsus'un önde

³⁴Bilgili 2001, s.97.

³⁵BOA., MAD., no: 11808, s. 321, Rumi 15 Nisan 1258 (Miladi 27 Nisan 1842).

³⁶TŞS., no: 289-295.

³⁷Şemsettin Sami, C.IV, s.3009.

³⁸Erdoğan, 1999, s.98-99.

³⁹TŞS., no: 289, s. 35.

gelen kişilerinden biri olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Yakup Ağa, bir dönem Tarsus Mütesellimliği de yapmıştır.

Tarsus dışından gelen gayrimüslim ve Müslüman tüccarlar hanlarda ve menzil denilen konaklama yerlerinde kalıyorlardı. 19. yüzyılın ilk yarısında ticaret için Tarsus'a gelen tüccarlar, genellikle Kayseri, Niğde ve Nevşehir ile Kıbrıs, Halep, İran, Şam ve Mısır tarafından gelen gayrimüslim Osmanlı tebaasıydı. Adlarına sıkça rastlanan gayrimüslim Osmanlı tüccarlarının ve yabancı tüccarların kimler olduğu konusunda gelince, bazıları şunlardır:

Aslen Kayserili Abacı Bedros, Kayserili Yazıcıoğlu Karabet, usta İspid veled-i Yani, madenci yani veled-i Fudi, Kostanti veled-i Karmeti, Bezirgân Kostî, İngiliz himayelilerinden Kıbrıslı Zefri ve Bandeli, Harputlu Kozacı Astor veled-i Bedros, Krillos veled-i Kriyako, Malatyalı Bedros veled-i Kefork, Parkacı veled-i İstoki, Küçeoğullarından Mihail ve Sarkes veled-i Madros, Suzepe İros, Hoca Latfuh Sursok, Niğdeli Hacı Yordam veled-i Abraham, Hoca Yorgancı Şatır, Artin veled-i Kirkor, Baltaoğlu Agob, Baltacı Valipon, Sicilyalı Hoca Koniltisna, Fransız Sübekçi Artos ve Hoca Labayır, Sardunyalı Hoca Revis, Hoca Zafiri, Uzun Anton, Hoca Kontinriya, Hacı Atna, Poliçeci Asis, Bizdanoğlu Areil, Balioğlu Kirkor, Kirkor veled-i Apil, Agob veled-i Ersden, Dimitri veled-i Todoro ve Üftad veled-i Todoro veled-i Lazari, Mihail veled-i Saban, Sürsok veled-i Dimştri Sürsok, Malkoç veled-i İstavur, Agob veled-i İrsilan, İngiliz tüccarı Mister Con Klaberton, Vako Bedros, Bacacı Tafanki, Talaslı Karabet, Bezoç veled-i Hacir, El-Boyacıoğlu Hacı Agobyan, Mihail Şa'ab, Talaslı Sinos, Niğdeli Yovani, Habseroğlu Kirkor, Talaslı Artin, Mihail Agzar, Nevşehirli Abdullah Suva İrsilanoğlu Suva, Flemenk Devleti tüccarından Enderiko Senforis, Kayserili Agob veled-i Bakos, Niğdeli Kuzn veled-i Kostanti, Karabet oğlu Karit, Gümüşhaneli İstifanoğlu İstifan, Kayserili Siran oğlu İstifan veled-i Abraham, Niğdeli Hırısto veled-i Muhail, gibi...⁴⁰.

Tarsus Ticaretindeki Mal Döngüsü

Yabancılar, her alanda olduğu gibi tarım ürünlerini satın alma konusunda da oldukça etkin görünmektedirler. Serbest ticaret antlaşmalarının imzalanmasından sonraki gelişmeler çerçevesinde ihracatı sınırlı ölçüde yapılan tarım ürünlerinin ticareti artmıştı. Ticareti yapılan temel tarımsal ürünlerin başında pamuk (penbe ya da koza), duhan (tömbeki-tütün), buğday, arpa, susam, üzüm ve bunlardan mamul mallar yer almaktaydı. Buğday, ihracatı sınırlı yapılan bir tarım ürünü olmasına rağmen özellikle 1838'den sonra serbest

⁴⁰TŞS., no: 289-295.

ticaret antlaşmalarının etkisiyle yabancılar tarafından talep edilen bir ürün halini almıştır.

1828’de Tarsus, yabancı devletlere pamuk ve ham bakır ihraç edilen bir ihraç limanı olarak kaydedilmişti.⁴¹ Bu süreçte bakır ve ham pamuğun ihracının yasak olması ve sadece İzmir Limanı’ndan izin verilmesi, tüccarlar için bir sıkıntı yaratmaktaydı. Ancak bu iki ürünün Tokat, Kayseri ve Niğde yolu üzerinden özellikle Tarsus Limanı aracılığıyla ihraç edilmesi, giderek tenhalaşan yerlerde devlet de zamanla kontrolünü çekmekteydi. Bu nedenle de bu tür çıkış noktaları yabancı tüccarların pamuk ve bakır ihraç etmelerini kolaylaştırıyordu.

1828 tarihli bir hükümde de belirtildiğine göre, Tarsus İskeleyi’nde, bazı kişilerin yabancılarla zahire satmalarına Adana ve Tarsus mütesellimleri engel olmaktadır. Bu haberin duyulmasıyla merkezden gelen bir emir üzerine, Tarsus’ta yabancılarla kurulan bu ticari ilişkilere engel olan mütesellimler cezalandırılmışlardı⁴². Görüldüğü gibi 1830’lara gelinirken, yabancılarla kurulan bu tür ticari faaliyetler ve ihracat devlet tarafından teşvik edilmeye başlanmıştı. Ancak bu durum zahirenin az olduğu zamanlarda tersine dönebilmekteydi. Örneğin, 1845 tarihli bir tezkerede, Adana Eyaleti’nin genelinde zahire az olduğu için ahaliyi yoksulluktan korumak ve kıtlık çıkmasını önlemek amacıyla, eyalet dâhilinde bulunan iskelelerden yabancı tüccarların dışarıya zahire çıkarmalarına izin verilmediği belirtilmektedir.

“...bu sene-yi mübarekede Adana Eyaletinde zahire-i nedret üzere olduğu cihetle eyalet-i mezbûre ahalisinin zarûretden vekayeleri zımnında düvel-i ecnebiyye tüccarı taraflarına diyar-ı saireye zahire nakl olunmaması babında bir kıta emirname ısdarı istidasına dair eyalet-i mahsûsa meclisinden tevarüd iden bir kıta mazbata-yı merbûtan takdim...”⁴³.

Özellikle, yabancı tüccarlar tarafından talep edilen önemli bir tarım ürünü olan susamı, İngilizler Tarsus’tan satın alarak, iskele vasıtasıyla ülkelerine götürüyorlardı. Örneğin, 1846 yılında İbşa adlı tacir bundan önce satın aldığı 400 kile susamın her kilesi (16 okka=20.527 kg) 130 kuruştan olmak üzere merkeze toplam 54 bin kuruş ödeme yapmış iken, sonradan susamını 130 kuruşa satmış olduğu ve ancak satın alınan susam henüz ekilmemiş olduğundan tüccara parası geri verilmişti⁴⁴.

⁴¹TŞS., no: 288, ss. 154–156, b. 197, 202, 211.

⁴²BOA., Cevdet İktisat, 1942, Hicri 1244 (Miladi 1828).

⁴³BOA., Cevdet İktisat, 1634, Hicri 1261 (Miladi 1845).

⁴⁴TŞS., no: 290, s. 252, Hicri 17 Zilka’de 1262 (Miladi 6 Kasım 1846).

Kına (hınna) da ticareti yapılan önemli ürünler arasında yer almaktaydı. Tarsus'ta kına üretimine rastlanmadığından, büyük ihtimalle dışarıdan getirilerek ticareti yapılmaktaydı. Mısırlı olup, Tarsus'ta Yeni Hamam çevresinde Yeni Han'da kına ticareti yaparken vefat eden Hasan adındaki tüccarın terekesinden, Mısır'dan kına getirerek Tarsus'taki tüccara satmakta olduğu anlaşılmaktadır⁴⁵. 1844 yılında bu tüccardan kına satın alan tüccarların adları ve aldıkları kınanın miktarıyla fiyatları şunlardır:

Hacı Hüseyin, toplam 519 kıyye 7 çuval kınayı 691 kuruş bedelle satın almış görevli memura da 30 kuruş vermiştir. Gürcü Ömer oğlu Kasabalı Osman 156 kıyye 2 çuval kınaya 895 kuruş vermişti. Karamanlı Cebur oğlu Hami Hasan 201 kıyye 2 deng⁴⁶ kınayı 239 kuruş 45 paraya almıştı. Niğdeli Ali 74 kıyye 1 çuvala 922 kuruş 50 para; Yekdesar adlı zımmi 77 kıyye 1 çuvalını 83,5 kuruş 45 para; Borlu Mehmed Ağa 144 kıyye 2 çuvalını 175,5 kuruş 51 para; Lüleci Maheş 60 kıyye 24,5 kuruş 45 paraya satın almışlardı. 1844 yılı içinde adı geçen Mısırlı tüccarın Tarsus'ta sattığı toplam kına miktarı 1334 kıyye, bedeli ise 1593,5 kuruştur⁴⁷. Tarsus'un en önemli ticaret geçidi olan Gülek Boğazı'ndan gelip geçen kervanların malları arasında kınaya da rastlanmaktaydı. Örneğin, 1846 yılında Gülek Boğazı'ndan geçen ticaret kervanında 1 deve yükü⁴⁸ kına yer almaktaydı.

Ayrıca kahve de bu tür kervanlarda yer alan vazgeçilmez bir üründü. Adı geçen bu kervanda bir bargir yükü kahve yer almaktaydı⁴⁹. 1841'de Yemen kahvesi, Tarsus'ta Mısırlı bir tüccarın dükkânında kıyyesi 10 kuruşa satılmaktaydı⁵⁰. Tahmishaneler, kahvenin kavrulup dövülerek satıldığı yerlerdi. Bu yerlerin gelirleri de mukataa olarak toplanmaktaydı. 1841 Tarsus Tahmishane mukataası bedeli 3000 kuruş olarak kaydedilmiştir⁵¹.

1845'te Kıbrıslı bir tüccar Tüfekçibaşı Hasan Ağa aracılığıyla Tarsus'ta ticaretle uğraşan Kostı adlı gayrimüslime, Beyrut'tan getirttiği toplam 16.650 kıyye ağırlığında 11.281,5 kuruş değerinde tuzu satmıştı. Söz konusu tuzun bölge içindeki dağılımı Adana, Tarsus, Mersin ve Kazanlı'dır. Getirilen tuzun alıcıları arasında Mersin ve Kazanlı İskeleleri'ndeki tüccarlar ve Adana ve Tarsus dâhilindeki debbağlar yer almaktaydı. Ayrıca devlet de 3227,50 kıyye

⁴⁵TŞS., no: 292, s. 62, Hicri 28 Rebiü'l-evvel 1260 (Miladi 17 Nisan 1844).

⁴⁶1 deng 4 kırat, 0,05 g.'dir. İnalçık 1983, s.325, 340.

⁴⁷TŞS., no: 292, s. 62, Hicri 28 Rebiü'l-evvel 1260 (Miladi 17 Nisan 1844).

⁴⁸19. yüzyılda bir deve yükü yaklaşık 230 kilograma eşit kabul edilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hinz 1990, s.16.

⁴⁹BOA., ML.VRD., no: 2152, Hicri 1261 (Miladi 1845).

⁵⁰TŞS., no: 289, s. 34, b. 145, Hicri 1257 (Miladi 1841).

⁵¹BOA., MAD., 11808, s. 321-329.

gibi ciddi bir miktar tuz almıştır. Birim fiyatlara bakıldığında devlete satılan tuzun birim fiyatı diğer alıcılarınkine göre çok daha azdı. Tuzun satılmasında aracı olan Kosti'den ise kendisi için aldığı maldan bedel alınmamıştır. Bununla birlikte dericilik mesleğinde sıklıkla kullanılan tuzun en büyük alıcılarının debbağlar olduğu göze çarpmaktadır⁵². Bölgede Akçadağ gibi büyük bir tuzlanın bulunmasına ve ciddi bir tuz üretiminin gerçekleştirilmesine rağmen Beyrut'tan tuz alınması da oldukça ilginçtir.

Ticareti yapılan ve ithal edilen ürünler arasında kumaş çeşitleri önemli bir yer tutmaktaydı. 1838 yılında, Yeni Han'da ticaretle uğraşırken vefat eden Kara Kulakçı Recep adındaki tüccarın dükkânında, genellikle çuka ağırlıklı giyim eşyaları bulunduğu terekesinden anlaşılmaktadır. Terekesinde yer alan giyim eşyaları ve fiyatlarından verilecek örnekler kumaş çeşitleriyle ilgili de aydınlatıcı olacaktır.

Rum ili abası 80, Acem şalı 103, çuka şalvar ve tozluk 35, keçe 25, sarık ve gömlek 19,5, çorap 22,5, takye 1, ferman 28, çuka salta (yakasız, iliksiz, kolları bol bir tür kısa ceket) 20 kuruştur⁵³. “Bükme” Tarsus yöresine özgü, arasına ipek ipliği katılarak el tezgâhında dokunan çamaşırılık bez olup, terekelerde bol miktarda yer almaktaydı⁵⁴. 1848'de ortalama fiyatı bir topu 30, bir zira'ı ise 2,8 kuruştur⁵⁵. Keçe ise yapağı veya keçi kılının dokunup dövülmesiyle elde edilen kaba kumaştır⁵⁶.

Tarsus'a ticaret yapmak üzere gelen Nevşehirli El-Boyacıoğlu Acı Agobyan da kumaş ticaretiyle uğraşmaktaydı. Adı geçen tüccarın, giyim eşyası ağırlıklı malları arasında, çok çeşitli kumaşlar bulunmaktaydı. Kumaş çeşitleri arasında dimi, Fransız dimisi, keten, mile, Kayseriye milesi, Kıbrıs basması, mavi bez, şalakî, sırmalı aba, kırmızı bez, Kıbrısî yasdık ve yorgan yüzü, İbrahimiye, Selimiye, kadife aba, al çuka aba, alaca bez, sarı çubuklu dimi, şitari ve kot yer almaktaydı⁵⁷. Bu kumaşlar arasında “dimi” denilen, sıkı dokunmuş bir tür pamuklu kumaşın yoğunluğu dikkat çekmektedir⁵⁸. Diminin ortalama bir zira'ı⁵⁹ 2-2,5 kuruşa satılmaktaydı⁶⁰. Sıklıkla rastlanılan diğer bir

⁵²TŞS., no: 292, s. 127, Hicri 23 Ramazan 1261 (Miladi 25 Eylül 1845).

⁵³TŞS., no: 289, s. 29, b. 121, Hicri 17 Zilhicce 1254 (Miladi 3 Mart 1839).

⁵⁴Derleme Sözlüğü, s.817.

⁵⁵TŞS., no: 293, s. 160, b. 97, Hicri 1264 (Miladi 1848).

⁵⁶Türkçe Sözlük, s.827.

⁵⁷TŞS., no: 290, s. 94, b. 186, Hicri 1 Cemaziye'l-ahir 1263 (Miladi 17 Mayıs 1847).

⁵⁸Gayet sık dokunmuş bir kaba bezin adı; ayak takımı, özellikle kayıkçı ve gemicilerin iç çamaşırını ve gömlekleri dimiden yapıldı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Koçu 1967, s.91.

⁵⁹Kumaş ölçü birimi olarak genellikle zira' denilen uzunluk ölçüsü kullanılmıştır. Zira', arşınla aynı ölçüde kullanılmakla birlikte 58,26 cm'dir. Hinz 1990, s.68.

⁶⁰TŞS., no: 289, s. 34, b. 145, Hicri 1257 (Miladi 1841).

kumaş çeşidi ise “mile” idi⁶¹. Mile kumaşının ortalama bir zira’ fiyatı 2 kuruş iken, ketenin bir zira’ı 2–2,5 kuruş arasında değişmekteydi⁶². Şal taklidi olarak bilinen ve “şalakî” denilen kumaş türünün ortalama bir zira’ fiyatı 4,5 kuruştur⁶³.

Kumaştan mamul eşyalar arasında ise çoğu kıyafet olmak üzere dimi, mile ve ipek şitari entari, dimi boy entari ve dimi diz entari, keten entari, kuşak, baş sarığı, başmak⁶⁴, çuka, kadife ve sırmalı aba⁶⁵, çuka cepken, şal, gömlek, küdük (Tarsus yöresine ait bir tür gömlek), yazma, yorgan ve yastık yüzü, ibrişim (kalınca bükülmüş ipek iplik) ve ipek kaytan (örgü halat) yer almaktaydı⁶⁶. Mamul ürünlerde fiyatlar artmaktaydı. Örneğin, bir dimi entari 22, mile entari 28, keten entari 56, ipek şitari entari 21, kadife aba 22,5, gömlek 9, al çuka aba 20, şal 28, sarık 10, Antakya kuşağı 8,5, bir çift başmak 5, yorgan yüzü 7 ve yastık yüzü 4,5 kuruş olarak satılmaktaydı⁶⁷. Görüldüğü gibi ticareti yapılan ürünler arasında Fransız dimisi gibi ithal malları yer alırken, İbrahimiye, Selimiye, Ahmediye, Antakya kuşağı, Kayseriye milesi gibi Osmanlı ürünü kumaşlar da bulunmaktadır. 1847’de böyle bir dükkân kirası ise 150 kuruştur⁶⁸.

Tütün de ticareti yapılan önemli ürünler arasında yerini almıştır. Özellikle, dükkânlarda satılan başlıca ürünler arasında, duhan kesesi, duhan bıçağı ve makası, nargile ve ağızlığı gibi, tütün ve tütüne ilişkin malzemeler yer almaktaydı⁶⁹. İşlenmiş tütün “tönbeki (tenbakü)”den ziyade, “duhan” olarak adı geçen işlenmemiş tütüne rastlanması, tütün işleme sanayisinin çok gelişmiş olmadığını göstermektedir. Geniş ölçüde üretim yapılmasına karşılık, tütün işleme sanayisinin gelişmemiş olması, dönemin şartları gereği sanayi alanındaki gerilikten ileri gelmekteydi. Ayrıca, 1850 yılında tüccarların malları arasında, Mısır tenbaküsüne sıkça rastlanması da Mısır’dan Tarsus’a tönbeki getirildiğini göstermektedir. Aslen Şamlı bir tüccar Tarsus’ta Müftü Hanı’nda esnafa Mısır tönbekisi ve şeker satmaktaydı⁷⁰.

⁶¹Mile, bir tür kırmızı renkte kumaş çeşididir. Tarsus, Mersin ve Namrun yörelerinde basmaya mile denilmektedir. Bkz. Derleme Sözlüğü, C.IX, s.3198.

⁶²TŞS., no: 290, s. 94, b. 186, Hicri 1 Cemaziye’l-ahir 1263 (Miladi 17 Mayıs 1847).

⁶³TŞS., no: 290, s. 94, b. 186.

⁶⁴Başmak, eski bir ayakkabı adı; yemeni biçiminde üstü açık ve ön kısmı parmakları tamamen örterdi, yemeni ise önü daha açık olurdu. Koçu 1967, s.29.

⁶⁵Aba, kaba ve kalın bir yünlü kumaştan yapılan giyim eşyasıdır. Koçu 1967, s.7.

⁶⁶TŞS., no: 290, s. 94, b. 186; Defter no: 294, s. 77, b. 105.

⁶⁷TŞS., no: 290, s. 94, b. 186.

⁶⁸TŞS., no: 290, s. 94, b. 186.

⁶⁹TŞS., no: 289, s. 137; Defter no: 290, s. 124.

⁷⁰TŞS., no: 293, s. 15, b. 13, Miladi 1850.

Rusya'yla Osmanlı Devleti arasında kararlaştırılan gümrük tarifelerine göre, Rusya'dan Osmanlı topraklarına giren ürünler arasında Trieste çeliği, Rusya çeliği, mantar kavi (güçlü, sağlam), ekinne (perde, çadır), "Kirbas"⁷¹, büyük Rusya alçısı, ince Rusya alçısı, ağaç kavi, badem içi, kabuklu badem, kehribar, Rusya mahsulü lenger demiri, a'rak (rakı), civa, sim kadeh, atlas⁷², harir kalçete (ipekten elle örülerek yapılan yassı halat), döşemelik kumaş, revgan-ı sade (sadece yağ), çeşitli sandal ağacı, bor, katranlı ve katransız aletler, demir heğbe kilidi, kâfûri (Uzak Doğu'da yetişir bir çeşit taflandan elde edilen hekimlikte kullanılan ıtırı kuvvetli bir madde), kakûle (zencefilgillerden, ıtırılı bir madde), tarçın, demir, kağıt, havyar, kırmızı havyar, kokulu Rusya yağı, kendir hasır, kırmızı (kırmızı böceğinden çıkarılan parlak ve al boya), tutkal, siyah tutkal, mercan, orta ve yüksek tesbihlik dizi mercan, Rusya organı gibi ürünler yer almaktaydı⁷³. Ayrıca, Osmanlı'ya giren ürünler arasında kahve, İngiliz çukası mamul malları, çuka (çuha) İngiliz şalı, Paris çukası, Fransız çukaları, Fransız rakısı, ayanos ağacı, toplu ekine, beyaz teneke, ince ve kalın demir, terbiye olunmuş siyah sincap, delgi, tavşan postu, siyah kedi, kuzu postu, kanarya, boncuk, kunduz postu, cilt hamuru, kurşun, tüfek, ustura, şekerli şurup, sabun, kükürt, şeker, Hint taklidi şallar da yer almaktaydı⁷⁴.

Osmanlı Devleti'nin Rusya'dan ithal ettiği bu ürünlere karşılık ihraç ettikleri arasında ise anason, palamut, sim (gümüş) eşyalar, şap, halı, sirke, duhan kesesi, harnup, Ankara şalı ve sof⁷⁵, sarık, kulan ve kuşak, pekmez ve reçel, bal, pamuk, pamuk ipliği, kadife, Çerkez bıçağı, ma'mul İzmir yorganı, Tokat yorgan yüzü, Kıbrıs yorganı, ağaç kaşık, meşin, bakır, hurma, tarçın şekerlemesi, şekerleme, aba, çuka kenarı, pirinç, sünger, incir, yerli tavşan, kök boya, keten, ardıç, zambak, kahve değirmeni, ceviz, fındık, zeytin, afyon, portakal, turunç, Ankara keçisi postu, ağaç tarak, kemik tarak, çakmak taşı, sünger taşı, kabuklu çam fıstığı, servi tahtası ağacı, ceviz tahtası, üzüm, Kandiye ve Girit üzümü, Konya kuş üzümü, sarıçam sakızı, beyaz çam sakızı, salep, susam, renkli harir (ipek), peştamal, Selanik keçesi, beyaz astar top, havlu, renkli astar ve göz taşı yer almaktaydı⁷⁶.

⁷¹Kirbas, astarlık bezin eski adı; keten ipliğinden yada pamuk ipliğinden dokunan bir tür bezdir. Koçu 1967, s.157.

⁷²Atlas, ipekten dokunmuş, elbiselik bir kumaş olup, kırmızı, yeşil, sarı, mavi renklerde daima düz renklidir ve üzerinde motif bulunmaz; serttir, incesi ve kalını bulunur; kendine has bir hissiyatı vardır. Koçu 1967, s.17.

⁷³TSS., no: 285, s. 12, Hicri 9 Safer 1247 (Miladi 20 Temmuz 1831).

⁷⁴TSS., no: 285, s. 14-17, Hicri 9 Safer 1247 (Miladi 20 Temmuz 1831).

⁷⁵Sof, yünden ve keçi kılından dokunmuş kumaşın ve bundan yapılan cübbedir. Tiftik keçisinden Ankara sofü en ünlüsüdür. Koçu 1967, s.208.

⁷⁶TSS., no: 285, ss. 18-21.

Rusya'dan gelen bu mallar, Osmanlı Devleti'nde ne tür mallara ihtiyaç duyulduğunu, tüketimi yapılan ürünleri gösterirken; Osmanlı Devleti'nden Rusya'ya giden mallar ise ihraç ürünlerinin çeşitlerinin ne olduğunu belirtmektedir. İhraç edilen mallar arasında mamul malların azlığı ve hammaddelerin çoğunluğu dikkat çekmektedir. İthal ettiği ürünlerin arasında ise mamul mallar çoğunluktadır. Diğer Avrupa Devletleriyle yapılan gümrük tarifelerine Tarsus Şer'iye Sicillerinde bolca rastlanmakla beraber gümrük vergisine tabi tutulan mallar hakkında Rusya örneğindeki gibi bir listeyle karşılaşılmamıştır. Bu nedenle yabancı tüccarların perakende ticaretleri üzerinden tutulan kayıtlara göre bir değerlendirme yapılmaya çalışılmıştır.

Mukataa gelirleri arasında yer alan bir kalem de "sülük saydiyyesi (avı)"ydi. Sülük, tatlı sulara yaşayan, vücudunda yirmi iki sindirim kesesi bulunduğu için ağırlığının sekiz katı kan emebilen ve bu nedenle halk arasında bazı kan hastalıkları tedavisinde yararlanılan bir hayvandı⁷⁷. Osmanlı Devleti'nde sülük avının yapılmasına, sınırlı ölçüde birtakım nizam çerçevesinde izin verilmekte ve sülük avından alınan vergi gelirleri iltizam yoluyla işletilmekteydi. Sülük avı, mevsimi geldiğinde önceden belirlenmiş olan nizamı gereğince sülüğün bulunduğu göl ve derelerden zamanında telef edilmeden ve çamuruna dokunulmadan yapılmalı ve geçen senelerde nerelerden sülük avlandı ise sülükler yine aynı yerlerden tutulmalı, diğer yerlerdeki sülüklere asla el konulmamalıydı. Bu kuralların yanı sıra, sülük avı sırasında kimsenin tarlasına ve ekinlerine zarar verilmemeli idi. Sülük avında ahaliden insanlar görevlendiriliyor ancak bu kişilerin ücretleri tamamen mültezim tarafından karşılanıyordu. Mültezimin izni olmadan da kimse hiçbir yerden sülük avlayamazdı. Ayrıca, tutulan sülük nakledilmek için hangi iskeleye giderse gitsin götüren kişinin elinde sülüğün tutulduğu yere ait bir belge ve sülüğün mültezimine ait olup olmadığına dair Kaymakam ya da Müdür'ün mühürlü senedi olmadıkça gümrük memurları tarafından geçiş ruhsatı verilemezdi. Yani, mülteziminden başka kimse tuttuğu sülüğün ticaretini yapamaz, tutulan sülükleri başka bir yere nakledemezdi⁷⁸.

Tarsus'ta sülük avı mukataasını, çoğunlukla gayrimüslim ve yabancı tüccarların talep ettikleri görülmektedir. 1845 yılı sülük avı mukataası, Hollandalı Kumyari adlı tüccar taahhüdüyle İngiltereli tüccar Pavlo Kara Dino'ya verilmişti⁷⁹. 1846 ve 1847 yılları sülük avı mukataası ise iki yıllığına toplam 82.000 kuruş bedelle Sardunyalı Yevasende adlı tüccar taahhüdü ile

⁷⁷Türkçe Sözlük, s.1353.

⁷⁸TŞS., no: 292, s.195, Hicri 1262 (Miladi 1846).

⁷⁹TŞS., no: 292, s. 102, b. 106, Hicri 18 Rebiü'l-evvel 1261 (Miladi 27 mart 1845).

Fransalı Artos adlı tüccara verilmiştir⁸⁰. 1851–1852 arasında sülük avı mukataasını, yine Fransa Devleti tüccarından Hoca Artos üstlenmiştir⁸¹.

Adana ve Tarsus'ta “arak ve hamr” olarak ifade edilen rakı ve şarap ile birlikte saçma, kurşun, enfiye ve duhan satımı da aynı şekilde belli bedeller karşılığında maktu'an ihale olunmaktaydı. Bu ihaleler, defterlere kaydedilmekte ve defterdeki kayıtlar da merkezden gelen görevlilerce denetlenmekteydi. İhalelere yabancı tüccarlar da talip olabilmekteydiler. Hatta bu ihaleleri aldıklarına dair örnekler de bol miktarda mevcuttur. “Düvel-i mütehabbe tüccarı” adıyla ifade edilen yabancı tüccarlar kendi memleketlerinden naklettikleri rakı, şarap, enfiye ve tütünü,1838'den sonra serbest ticaret anlaşmaları çerçevesinde Osmanlı Devleti'ne sokarak rahatlıkla satabilmekteydiler.

*“düvel-i mütehabbe tüccarı kendi diyârları mahsûlü olarak nakl idüp kazâbet-i mezbûrinin her bir tarafda ber vech-i serbestîsi fûrûht eyledikleri Rum ve Anadolu misillü hamr ve arak ve sacma ve kurşun ve enfiyenin maktuân hususu ahali taraflarından niyâz ve istida' olunduğu beyânıyla... ”*⁸².

Örneğin, bazı Hollanda tüccarları *harune (hadune) enfiyesi* üretimi ve satımı üzerine devlet, bu durumun Avrupa Devletleri ile imzalanan ticaret antlaşmalarına uygun olup olmadığını mazbata ile araştırmıştır. Osmanlı topraklarında yetişen enfiyeyi yabancı tüccarların alıp satmaları yasaktı. Yabancı tüccarların kendi ülkeleri mahsulü olan sucuk duhan ya da enfiye getirip satmasına, hatta sucuk olarak getirdikleri ürünü, devlet fabrikalarında imal ettirmelerine de imzalanan serbest ticaret antlaşmaları gereği izin verilmekteydi. Ancak, bu malları Osmanlı tebaası olan enfiyeci esnafı gibi dirhemle satmaları veya sucuk olarak getirip evlerinde veya fabrikalarında imal edip satmaları yasaklanmıştı⁸³. Ancak, İngiliz tüccarların, kendi ülkelerinden getirdikleri malların vergisini tamamen ödedikten sonra Osmanlı düzenine zarar vermemek şartıyla diledikleri yerlerde enfiye imali ve satımı ile uğraşabilecekleri Ticaret Meclisi ve gümrükler tarafından ifade olunmuştu.

“...Nederlanda tüccarından bazıları İzmir'de harûne enfiyesi imâl ve fûrûht eylediklerinden muahede-i ticarete muvâfık olub olmayacağı ba-mazbata ledel-inhâ tüccar-ı merkûme diyarlarından sucuk duhan getirdiklerinde müşterisine fûrûht itmek muahedeleri iktizâlarında olub ancak fabrika ve hanelerinde imâli

⁸⁰TŞS., no: 292, s. 195.

⁸¹TŞS., no: 291, s. 169,b. 212, Hicri 20 Zilhicce 1268 (Miladi 14 Ekim 1852).

⁸²BOA., İ.MVL. 25 / 389, Hicri 6 Cemaziye'l-evvel 1257 (Miladi 26 Haziran 1841).

⁸³Kütükoğlu 1974, C.I, s.121.

*ticaret-i dâhiliyeden olarak memalik-i mahrusede enfiye işliyyüb satmaları muahede-i merkumede münderic olmadığı ve İngiltere tüccarı kendi diyarlarından getirdikleri emtia ve eşyayı rüsûmat-ı mukarreresini tamamen eda eylediklerinden sonra serisitilin üzere diledikleri mahallere nakl ve istedikleri yerlerde fûrûht idecekleri derkâr olub fakat hukuk-u idare-i mülkiye ve dâhiliye-yi saltanat-ı seniyyeyi hiçbir vechle hasar etmek garazında olmayacakları dahi muahede-i mezkûre iktizâsından olduğu ve olvechle enfiye imal ve fûrûht eylemeleri devlet-i aliiyenin nizâmat-ı dahiliyesine dokuz mevadden bulunduğu gümrük ve meclis-i ticaret tarafından ilâm ve ifade olunmuş...*⁸⁴.

4 Cemaziyel evvel 1262 (Miladi 30 Nisan 1846) tarihli bir belgede; saçma, barut ve kurşun savaş malzemesi sayıldığından ve dâhili asayiş bakımından zararlı olarak kabul edildiğinden imallerinin sadece devlete ait fabrikalarda yapılabileceği ve bunların herkesin alıp satabileceği mallardan olmadığı belirtilmişti. Aynı belgede, enfiye kârhanelerinin İstanbul Enfiye Kârhanesi İdaresi'ne bağlı bulunduğu ve ticaretinin ise ancak enfiye kârhanesi müdürleri tarafından yapılabileceği belirtilmişti. Eğer enfiye müdürlerinin dışında biri enfiye imal ve satımına teşebbüs ederse Müslüman olanlar hapis, gayrimüslim olanlar da kürek cezasına çarptırılacaktı⁸⁵.

1841 yılı Adana ve Tarsus enfiye geliri 57.500, 1842 yılının 30.000 ve 1846 yılı enfiye geliri ise 20.000 kuruş idi⁸⁶. Bu bir yıllık süreçte, enfiye gelirinde bir düşüş olduğu görülmektedir. Enfiye mukataası gelirlerinin talipleri genellikle gayrimüslim Osmanlı tebaasından kişiler oluyordu. 1841 yılı mukataasını Burdan ve Efenk adlı iki gayrimüslim üzerine almıştı⁸⁷.

Tarsus'ta müskirat (içki) imalatı yapan şerbethanelerin de bulunduğu bilinmektedir. Gerek yabancı gerekse reyanın müskirat imalatı yapmasına izin verildiği gibi gerekli vergileri ödemek koşuluyla ticaretinin yapılmasına da izin verilmekteydi. Ancak, toptan satılması halinde içki satışına izin verilmiş, diğer türlü kadeh ve kıyye ile satılması, Osmanlı tebaasından olan esnafa zarar vereceğinden yasaklanmıştı. 1846 yılı şerbethane mukataası 60.300 kuruştü⁸⁸. İmalatın yanı sıra Kıbrıs'tan da müskirat alımının yapıldığı da görülmektedir.

⁸⁴BOA., İ.MVL., 25 /389.

⁸⁵TŞS., no: 290, s.84, b. 166.

⁸⁶BOA., MAD., no: 11808, s.321, Hicri 15 Safer 1258 (Miladi 28 Mart 1842); İ.MVL., 25 /389.

⁸⁷BOA., MAD., no: 11808, s.321.

⁸⁸TŞS., no: 290, s.84, b. 166.

Getirilen bu müskiratın her kıyyesinden, 20 para gümrük vergisi talep edilmekteydi⁸⁹.

Ticaretin Ana Metası: Tarsus'ta Para Piyasası

Osmanlı İmparatorluğu için dış ticaretin hızla genişlediği, devletin dünya piyasalarına açıldığı bir dönem olan 19. yüzyılda kırsal nüfus, pazarlara sadece mal üreticileri olarak değil, ithal edilen mamul malların alıcıları olarak da girmişti. Avrupa'yla olan ticaretin artması ve Avrupa mali piyasalarına bir hayli borçlanılması sonucu, mali gelir sağlamak aracı olarak tahşişlere başvurulması geleneğinden 19. yüzyılda vazgeçilmesi, yeni sistemleri gerektirmişti. 1844–1914 yılları arasında da gümüş kuruş ve altın lira esaslı yeni bir çift metalli düzene geçilmişti. Ticaretin arttığı bölgelerde -pazarlara daha fazla yönelen kıyı bölgelerinde- paraya ve para kullanımına olan talep artmış, para ve kredi kullanım alanı da oldukça genişlemişti⁹⁰.

Osmanlı toplumunda tek tip para oluşturma girişimleri, Tanzimat'la birlikte başlamıştı. Abdülmecit dönemi (1839–1861), Osmanlı İmparatorluğu'nda sikke basımında bir dönüm noktasıydı. 1844'de “Tashih-i Ayar” reformu yapılmış ve kuruş üzerinden tek para sistemi kurulmaya çalışılmıştı. Bu para reformu ile Osmanlı lirası, mecdiyesi ve kuruşu temel para birimi olarak benimsenmişti. 1 altın lira 100, 40 para da 1 gümüş kuruşa eşitlendi⁹¹. 1844'te Abdülmecit'in adını alan 20 kuruş değerinde “mecdiye” de basılmıştı⁹². Mecdiye, karmaşık bir nitelik taşıyan, değişken, klasik Osmanlı para sisteminden, ticari ilişkilerin bir zorunluluğu olarak tek bir alış veriş aracının piyasada belirleyici olduğu döneme geçişi temsil etmişti.

Osmanlı padişahları, her yeni para bastırdıklarında “gümüş yasakları” çıkararak eski akçelerin kullanılmasını yasaklamışlardı. Tedavüldeki eski paraların darphanelerde toplanarak bunların yerine yenilerinin tedavüle çıkarılmasına “sikke tecdidi (yenilenmesi)” denilmekteydi⁹³.

24 Eylül 1852 tarihinde “sikke yasağı”na ilişkin bir ferman çıkarılmıştı. Bu fermana göre, sikke yasağının ilanından sonra ellerinde yasaklanan paralardan bulunanlar, bağlı oldukları mal sandıklarına giderek ellerinde bulunanları tedavüldeki para ile değiştirecekti. Ancak, yabancı devlet tebaasının

⁸⁹BOA., Cevdet Maliye, no: 5297, Rumi 27 Nisan 1262 (Miladi 9 Mayıs 1846).

⁹⁰Pamuk 2004, s.1056; Pamuk 2005, s.180–181.

⁹¹Toprak 2000, s.223; Toprak 1985, s.760; Pamuk 2004, s.1083.

⁹²III. Ahmet zamanında akçenin yerini alan pâre ya da para 3 akçeye karşılık gelmekteydi. Tekin 2000, s.173.

⁹³Tekin 2000, s.175.

kendi aralarında yaptıkları alışverişte kendi sikkelerini kullanmalarına mubayaacılar ve gümrükçüler tarafından müdahale olunmaması, 1838 Ticaret Antlaşması gereği olduğundan, bu durumun yasaklanmamasına dair karar alınmıştı. Yabancıların ellerinde bulunan bu paraları, darphane-i amire alamaz ise de devlet, kendi tebaasından herkesin bu sikkeleri kullanmasını ve Osmanlı eski paraları ile tedavülde bulunan paraları kararlaştırılardan fazlaya alıp vermeyi yasaklamıştı. Alınan bu karar, devletin her yerinde ilan edilmiş ve gereğinin yerine getirilmesine çalışılmıştı.

Taşrada, eski paralarla yeni paraların değiştirilmesinden “mubayaacı” denilen görevliler sorumlu tutulmuştu. Bu nedenle taşrada para değişimini sağlayıp merkez hazinesine götürmek üzere, bu işten anlayan görevliler atanacak ve bir miktar maaş tahsis edilecekti. Bu görevli piyasada dolaşan para cinslerini kontrol edip kaydedecekti. Eski uygulamaya göre değişime tabi parayı kontrol edip kaydeden ve değişimi sağlayan görevliye dörtte bir kısmı veriliyordu. Para değişiminin gerçek değer üzerinden yapılarak; yolsuzluk ve herhangi bir aksamaya meydan verilmemesi konusunda kesin hükümler söz konusuydu ve aksi bir durumda cezalandırmalar gerçekleşecekti⁹⁴.

Para yasağına ilişkin bu kararın her yerde okunmasından sonra on gün mühlet verilmişti. Bundan sonra herkes, elinde bulunan kullanımı yasak paraları İstanbul Darphane-yi Amire'ye veya taşradaki mal sandıklarına götürüp değiştirecek, eğer alışverişte kullanmaya devam eden olursa bunlar, yirmi günden iki aya kadar hapis ile cezalandırılacaklardı. Mal sandıklarında toplanan yasak paraların da görevliler tarafından aynen maliye hazinesine gönderilmesi gerekmektedir. Bu işle görevli memurlar bu paraları hazineye göndermeyip, piyasada fazla fiyattan verilerse, bu kişiler 4 ay hapis cezasına çarptırılacaktı⁹⁵. Yasak olan sikkelerle birlikte tedavüldeki sikkeleri de fiyat defterlerinde kayıtlı olan gerçek fiyatından fazlaya verenler ise kalpazan olarak addedilecek ve gereken cezalar verilecekti⁹⁶.

1852'ye kadar tedavülde olan ve bu tarihten sonra kullanımı yasaklanan meskûkât aşağıdaki tabloda belirtilmektedir. Bu tablo 1852 yıllarını kapsayan 291 numaralı Tarsus Şer'iyе Sicil Defteri'nde tespit edilen verileri içermektedir. Tedavülden kaldırılan paralarla ilgili taşra idareleri de bilgilendirilerek ortak bir sistem oturtulmaya çalışılmaktadır.

⁹⁴TŞS., no: 291, s.149, b. 202, Hicri 9 Zilhicce 1268 (Miladi 24 Eylül 1852).

⁹⁵TŞS., no: 291, s.155.

⁹⁶TŞS., no: 292, s.1-3.

1852 Yılından İtibaren Sikke Yasağına Tabi Olan Meskûkât Ayarı ile
Kuruş ve Para Cinsinden Değerleri

Meskûkâtın Cinsi	Kırat *	Buğday**	Küsür***	Ayar	Karşılık bedeli		
					Dirhem	Kuruş	Para
Yıldız Altını	23	3	2	-	1	47	30
Macar Altını	23	2	-	-	1	47	-
Atik Kazak Altını	23	1	1	-	1	46	25
Atik Rumi Altını	22	3	3	-	1	45	35
Atik Sultan Mahmud Altını	22	3	1	-	1	45	-
İngiliz Lirası Altını	22	-	-	-	1	44	-
Rusya İmperyal Altını	22	-	-	-	1	44	-
Atik Sultan Mustafa Altını	21	3	2	-	1	42	20
Luvici Altını	21	2	1,5	-	1	43	07
Napolidan Altını	21	2	1,5	-	1	43	07
Hayriye Altını	20	3	3,5	-	1	41	37
İspanya Altını	20	2	2,5	-	1	41	27
Atik Adli Altını	19	3	3,5	-	1	39	37
Cedit Adli Altını	17	3	3,5	-	1	35	37
İstanbul Altını	19	-	3,5	-	1	38	17
Mısır Altını	11	2	-	-	1	33	-
Barbut Altını	15	3	3,5	-	1	41	37
Sahibkiran	-	-	-	950	1	-	119
Beş Frank	-	-	-	899	1	-	112
Dirgili ve Mora Riyali	-	-	-	898	1	-	112
Kuşlu Riyal	-	-	-	833	1	-	104
Yazılı Kadyun	-	-	-	870	1	-	109
Kuşlu Kadyun	-	-	-	752	1	-	109
Atik Cihadiye	-	-	-	730	1	-	94
Suldi	-	-	-	650	1	-	81
Asvanın	-	-	-	576	1	-	72
On Rakamlı Carif	-	-	-	480	1	-	60
Atik Yüzlük ve İkilik ve Guruş	-	-	-	465	1	-	57
Mısır Parası	-	-	-	304	1	-	42

*On altı kırat bir dirhemdir. Bir kırat 4 şair veya buğdaya eşittir.

**Dört buğday bir kıratdır. Bir buğday ise 0,05 g.'dır.

***Dört küsur bir buğdaydır⁹⁷.

Kaynak: TŞŞ., no 291, Ferman, s. 149-155, Miladi 1852.

⁹⁷Bu verilen ölçü birim ve değerleri TŞŞ., no: 291, s. 149'dan alınmıştır. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. İnalçık 1983; Hinz 1990.

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi, altın ve gümüş paraların ağırlık ve ayar ölçüleri farklıdır. Altın paraların ağırlığı kırat, buğday ve kusura denilen ölçülerle belirlenirken, gümüş paraların ise sadece ayarı belirlenmiştir. Altın paraların karşılık geldiği bedelleri için, dirhem, kuruş ve para kullanılmıştır. Ancak, gümüş paraların değerleri için kuruş yerine sadece dirhem ve para kullanılmaktadır. Yine tabloda görüldüğü üzere, tedavülden kaldırılan paralar içinde yabancı paralar da bulunmaktadır. Örneğin, Macar altını, Atik Kazak altını, Atik Rumi altını, İngiliz lirası altını, Rusya İmperyal altını, Luvici altını, Napolidan altını, İspanya altını, Beş Frank, Kuşlu Riyal, Dirgili ve Mora Riyali gibi yabancı meskûkâtın kullanımı yasaklanarak çıkarılan fermanlarla, bu paraların tabloda gösterildiği değerler karşılığında değiştirilmesi emredilmiştir. Bu yabancı paralar aynı zamanda ticaret yapılan yabancı devletleri göstermesi açısından da önem taşımaktadır. Yabancı paraların yanında bazı Osmanlı paralarının da kullanımının yasaklandığı görülmektedir. Bunlara örnek olarak, Yıldız altını, Atik Sultan Mahmud altını, Atik Sultan Mustafa altını, Hayriye altını, İstanbul altını, Atik Cihadiye, Atik Yüzlük, İkilik ve kuruş gibi Osmanlı paraları görülmektedir.

Konu ve süreç çerçevesinde yapılan araştırmalar sonucu birincil ve ikincil birçok kaynak değerlendirilmiş, oldukça zengin veriler elde edilmiştir. Elde edilen bu zengin veriler doğrultusunda görülmektedir ki genelde Osmanlı, özelde Tarsus boyutundan bakıldığında ticari ilişkilerde ciddi bir artış kaydedilmiştir. Artan bu ticari ilişkiler gelişen kapitalist dünya ekonomisiyle doğrudan ilişkilidir. Bu gelişmelerin Tarsus kenti açısından çıktıkları da oldukça dikkat çekicidir. En önemli çıktı Tarsus ticaretinde gayrimüslim ve yabancı tüccarların etkin bir rol alması olmuştur. Buna bağlı olarak kentte yeni meslek grupları ortaya çıkarken, kentin mekânsal yapılanması da ticari anlamda şekillenmiştir. Ticari ilişkilerin ve ticari potansiyelin artması daha fazla ticari mekâna ihtiyaç duyulmasına neden olmuştur. Kentin çekim merkezleri ve odak noktasında belli birtakım kaymalar gündeme gelmiştir. Çağın en önemli zorunluluğu haline gelmek için hazırlanan ulaşım ve iletişim teknikleri yavaş yavaş tetiklenmeye başlanmıştır. Ulaşım ağının, yeni yollar ve ticari bağlantı noktalarının geliştirilmesi en büyük ihtiyaç olarak kendini göstermeye başlamıştır. Kara yollarının geliştirilmesi ve yeni iskele yapılması için taleplerin hızla arttığı bir sürece girilmiştir. Bu çerçevede gelişen ticari ilişkilerden yola çıkarak ne çeşit bir mal döngüsünün söz konusu olduğu da böylelikle tespit edilebilmektedir. Yabancı devletlerin Osmanlı ekonomisinde daha fazla yer almak ve pastadan daha fazla pay sahibi olmak için nasıl canla başla çalıştıkları yerel bağlamda gözler önüne serilmiştir. Öncelikle resmi antlaşmalarla alt yapı ve uygun ortam hazırlanmış, daha sonra kendilerine hammadde açısından

zengin kentler seçmişlerdir. Çukurova Bölgesi ve Tarsus bu anlamda oldukça zengin kaynaklara sahip, ticari bağlantıları kuvvetli en uygun mekânlardan birisiydi. Bu noktada konsolosların ve burada yaşayan gayrimüslimlerin en önemli aracı unsurlar oldukları anlaşılmaktadır. Ayrıca bu araştırma sonucu tespit edilen en önemli hususlardan biri de genel bir merkez-çevre ilişkisi kapitalist dünya ekonomisiyle Osmanlı Devleti arasında oluşurken, diğer bir merkez-çevre ilişkisinin de Osmanlı ve taşra kentleri arasında gerçekleştiği rahatlıkla söylenebilmektedir. İç içe geçmiş daireler şeklinde merkez içinde merkez-çevreler ve çevre içinde farklı merkez-çevrelerin olduğu ortaya çıkmaktadır. 19. Yüzyılın ikinci yarısından sonra ise bu ilişkiler çok daha farklı bir boyut kazanacaktır.

KAYNAKÇA

A. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri

1. Defterler

Maliye Nezareti Varidat Defterleri (ML. VRD.): 2152.

Maliyeden Müdevver Defterler: (MAD.) 11808.

2. Perakende Evraklar

Sadaret Mektubi Kalemî, Umûm Vilayât Evrakı (A. MKT. UM.): 54/56.

Sadaret Mektûbi Kalemî Devair (A.MKT. DV.): 90/17.

Hariciye Nezareti Mektûbi Kalemî (HR.MKT.): 42/99, 56/78.

Yıldız Perakende Dahiliye (Y.PRK.DH.): 3/39

İrade-i Meclis-i Vâlâ (İ.MVL.): 25/389.

Cevdet İktisat (C.İKT.): 1942.

Cevdet İktisat (C.İKT.): 1634.

Cevdet Maliye (C.ML.): 5297.

B. Ankara Milli Kütüphane Şer'îye Sicilleri Arşivi

Tarsus Şer'îye Sicilleri (TŞS.): 285, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295
Numaralı Defterler.

C. Araştırma Ve İnceleme Eserler

Armaoğlu 1975   Fahir Armaoğlu, *Siyasi Tarih, 1789–1960*, Ayyıldız Matbaası, Ankara.

Aydüz 2000   Davut Aydüz, “Osmanlı Devleti’nde Narh Uygulaması”, *Yeni Türkiye Dergisi*, 701 *Osmanlı Özel Sayısı II*, Cilt 32, Sayı 6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s.74–81.

Bağış 2000   Ali İhsan Bağış, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türk-Müslüman Burjuvazisi Oluşturma Çabaları”, *Yeni Türkiye Dergisi, Ekonomi ve Toplum*, cilt 32, sayı 6, Mart-Nisan 2000, s.266–271.

- Bilgili 2001 Ali Sinan Bilgili, *Osmanlı Döneminde Tarsus Sancağı ve Tarsus Türkmenleri: (Sosyo- Ekonomik Tarih)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Derleme Sözlüğü 1978 Cilt IX, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Erdoğan 1999 M. Akif Erdoğan, *Ondokuzuncu Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Hafta Pazarları ve Panayırlar*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir.
- Genç 2003 Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yayınevi, 3. Baskı, Ankara.
- Hançerlioğlu 1977 Orhan Hançerlioğlu, *Ekonomi Sözlüğü*, Remzi Kitapevi, 3. Baskı, İstanbul.
- Hinz 1990 Walter Hinz, *İslam'da Ölçü Sistemleri*, Çeviren: Acar Sevim, Marmara Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- İnalçık 1983 Halil İnalçık, "Introduction to Ottoman Metrology", *TURCICA*, XV, s.311-348.
- Karal 2000 Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi, Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, cilt V, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 7. baskı, Ankara.
- Keyder 1994 Çağlar Keyder ve Y. Eyüp Özveren ve Donald Quataert, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Liman Kentleri- Bazı Kuramsal ve Tarihsel Perspektifler"; *Doğu Akdeniz'de Liman Kentleri (1800-1914)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, (Çeviren: Gül Çağalı Güven), İstanbul, s.121-157.
- Keyder 1985 Çağlar Keyder, "Osmanlı Devleti ve Dünya Ekonomik Sistemi", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, cilt III, İletişim Yayınları, İstanbul, s.642.
- Koçu 1967 Reşat Ekrem Koçu, *Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, Sümerbank Kültür Yayınları, Başnur Matbaası, Ankara.
- Kurmuş 1982 Orhan Kurmuş, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, Savaş Yayınları, Ankara.
- Kütükoğlu 1974 Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı-İngiliz Münasebetleri I, 1580-1838*, cilt I, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- Mardin 1985 Şerif Mardin, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İktisadi Düşüncenin Gelişimi (1838-1918)", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, cilt III, İletişim Yayınları, s.618-634.
- Noviçev 1979 A. D. Noviçev, *Osmanlı İmparatorluğunun Yarı Sömürgeleşmesi*, çev. Nabi Dinçer, Onur Yayınları, Ankara.

19. Yüzyılın İlk Yarısında Kapitalist Ticari İlişkilerdeki Dönüşümün Tarsus'taki Yansımaları (1839-1856)

- Pamuk 2004 Şevket Pamuk, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Para, 1326–1914”, (Çeviren: Serdar Alper), *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600–1914*, (Editörler: Halil İnalçık-Donald Quataert), cilt II, Eren Yayıncılık, İstanbul, s.1056–1093.
- Pamuk 1999 Şevket Pamuk, “Osmanlılarda Para ve Enflasyon”, *Cogito Osmanlı Özel Sayısı*, Sayı 19, Yapı Kredi Yayınları, 8. baskı, İstanbul, s.179–188.
- Quataert 2004 Donald Quataert, “19. Yüzyıla Genel Bir Bakış, Islahatlar Devri 1812–1914”, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600–1914*, Editörler: Halil İnalçık-Donald Quataert, cilt 2, Eren Yayıncılık, İstanbul.
- Sami 1996 Şemsettin Sami, *Kamusu’l-‘Alam*, cilt IV, Kaşgar Neşriyat, Ankara.
- Sırrı 1930 Nahit Sırrı, “İstanbul’da Sicilyateyn Elçileri”, *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, cilt I, sayı 3, Şubat 1930, İstanbul Letafet Matbaası, s.67–72.
- Tekin 2000 Oğuz Tekin, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Para”, *Yeni Türkiye Dergisi*, 701 *Osmanlı Özel Sayısı* II, cilt 32, sayı 6, s.168–178.
- Toprak 1988 Zafer Toprak, “Osmanlı Devleti’nde Para ve Bankacılık”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, cilt III, İletişim Yayınları, İstanbul, s.760–770.
- Toprak 2000 Zafer Toprak, “İktisat Tarihi”, *Türkiye Tarihi, Osmanlı Devleti (1600–1908)*, (Yayın Yönetmeni: Sina Akşin), Cem Yayınevi, İstanbul, 6. baskı, s.219–268.
- Toprak 1985 Zafer Toprak, “Osmanlı Devleti’nde Para ve Bankacılık”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, cilt III, İletişim Yayınları, İstanbul, s.760–770.
- Türkçe Sözlük 1988 Türk Dil Kurumu Yayınları, Cilt I-II, Ankara.
- Yorulmaz 2004 Şerife Yorulmaz, “Yabancı Tüccar ve Gayri Müslim Tebaanın Mersin Ekonomisindeki Rolü (1830–1918)”, *Sırtı Dağ, Yüzi Deniz: Mersin*, (Hazırlayan: Filiz Özdem), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s.315–335.

Songül Ulutaş